

Г. КОНДРАТЮК
(Сімферополь)

НАРОДОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ В КРИМСЬКІЙ АРСР У 1920-Х РОКАХ

Актуальність об'єктивного аналізу національних процесів посилюється з огляду на полінаціональність сучасної України. Зрозуміти загальний комплекс міжнаціональних проблем, які дісталися незалежній Україні від радянського минулого, виробити конструктивні підходи до їх розв'язання можливо лише за умови відтворення реальної історії всіх етногруп республіки. У преамбулі Конституції України сказано, що народ України становлять громадяни всіх національностей. Україна є поліетнічною державою. Згідно з результатами Всеукраїнського перепису 2001 року, в Україні проживають представники 134 етносів. Представники національних меншин становлять в Україні 22,2 % загальної кількості населення країни. Автономна Республіка Крим є тим регіоном України, що завжди вирізнявся багатонаціональним складом населення, сучасні національні проблеми якого своїм корінням сягають доби більшовицького режиму. Згідно з даними перепису грудня 2001 р., в автономії проживають представники 125 національностей. Міжнаціональна злагода для Криму є умовою ефективного соціального розвитку. Одним із головних питань державного будівництва на сучасному етапі є гармонізація міжнаціональних відносин, яка втілюється, з одного боку, через залучення до української культури, оволодіння державною українською мовою всіма, хто проживає в Україні. З другого боку, держава сприяє і створює можливості для розвитку інших національних культур: російської, білоруської, кримськотатарської, польської, єврейської, грецької, німецької, вірменської. Після набуття Україною незалежності ідея відродження самобутності й культури різних народів активно розвивається. На сучасному етапі основними тенденціями в розвитку міжетнічних відносин є консолідація етнічних груп, високий відсоток ідентифікації представників національних меншин як громадян України, формування почуття громадянства, подолання стереотипів негативного ставлення до представників національних меншин, подолання ксенофобії в повсякденному житті. В Україні створені необхідні умови не тільки для відродження і всебічного розвитку різних націо-

нальних меншин, а й для здійснення їхніх соціально-економічних, політичних і культурних зв'язків з материнськими етносами, що протидіє процесам асиміляції і денаціоналізації.

Метою нашої праці є аналіз народознавчих досліджень у Кримській АРСР у 1920-х роках, діяльності наукових товариств та етнографічних експедицій на півострові.

Як свідчать новітні профільні історіографічні праці, історія етнографічних досліджень народів Криму продовжує залишатись недостатньо розробленою темою. У цій статті, звернувшись до архівних джерел, спираючись на опубліковані документи та результати наукових праць, спробуємо дати системний аналіз народознавчих досліджень у Кримській АРСР у 1920-х роках.

Перші праці про розвиток народознавчих досліджень з'явилися вже на рубежі 1920–1930-х років. Зокрема, це праця У. Боданінського [1], в якій підбито підсумки етнографічної експедиції 1926 р. У повоєнні часи на вивчення минулого кримськотатарського, німецького народів було накладено своєрідне табу в зв'язку з депортацією цих народів за межі Криму. Новий етап вивчення історії етнографічних досліджень почався в дев'яності роки двадцятого століття. Зокрема, це праці А. Непомнящого [2]. У монографії У. Мусавоєвої розглянуто діяльність Таврійської спілки історії, археології та етнографії (ТСІАЕ), даються нариси про діяльність відомих дослідників у галузі народознавства [3]. Тема історії народознавчих досліджень у Криму в міжвоєнну добу висвітлюється в праці І. Ачканазі «Крымчаки. Историко-этнографический очерк» [4].

Сучасний період розвитку незалежної України характеризується інтенсивними етнографічними дослідженнями народів Криму. Ця обставина пов'язана, по-перше, з поверненням раніше депортованих народів на свою Батьківщину, в Крим. По-друге, Автономна Республіка Крим є одним із найбільш поліетнічних регіонів України. Згідно з даними перепису 2001 р., в Криму проживають представники 125 народів [5, 2]. Пізнання історії, традицій, обрядів інших народів сприяє формуванню толерантності в суспільстві, що так важливо для розвитку країни. Тільки міжнаціональна злагода є запорукою стабільного соціально-економічного розвитку держави. По-третє, етнографічні дослідження зумовлені розвитком культурно-етнографічного туризму в Криму. В сучасній автономії створені етнографічні села, в яких реконструйовано побут різних народів півострова.

Значення народознавчих досліджень можливо краще оцінити в контексті політики коренізації в УСРР та Кримській АРСР у 1920-х роках. Під час національно-визвольних змагань у роки громадянської війни значну політичну роль відіграла інтелігенція. Із встановленням радянської

влади будь-яка політична діяльність була заборонена. Тому національна кримськотатарська інтелігенція спрямувала свою енергію в просвітницьку діяльність, зокрема роботу шкіл і вивчення минулого кримськотатарського народу. Народознавчі дослідження не були відірвані від суспільного життя. Вони мали не лише академічний інтерес, а стали формою вияву активної громадянської позиції національної кримськотатарської, німецької інтелігенції в радянських умовах 1920-х років. Так, у листопаді 1920 р. лідери партії Міллі-Фірка звертаються до Революційного комітету з проханням про легалізацію, наголошуючи на своїх культурних досягненнях – створення художньо-промислової школи у Бахчисарай, закладів для підготовки вчителів, відкриття у кожному повіті початкових шкіл для кримськотатарських дітей, а також діяльність щодо збереження пам'яток старовини [6, арк. 26 зв.]. Проте в легалізації партії їм було відмовлено. Політика коренізації в Україні набула форми українізації, а в Кримській АРСР – татаризації. Кримськотатарська та німецька інтелігенція були інтелігенцією здебільшого в першому поколінні, вихідцями з села. А жителі сіл – це носії традиційної культури, тому для інтелігенції був притаманний інтерес до національної культури і великий ентузіазм у народознавчих дослідженнях.

Інтерес до минулого свого народу пояснюється «тюркським відродженням», ростом національної свідомості кримськотатарського народу в період громадянської війни. Політика коренізації стимулювала інтерес до етнографічних досліджень, водночас розкриваючи широкі можливості для наукових студій.

Народознавчі дослідження стимулювалися також змінами в організації навчального процесу в школах. 1920-і роки стали часом широких педагогічних експериментів. Класно-урочну систему було оголошено надбаням «буржуазної педагогіки», і її змінив Даль тон-план, система проектів і метод екскурсій. У методі екскурсій краєзнавчий компонент був визначальним. Сільські вчителі не лише проводили з учнями екскурсії, а й збирали етнографічний матеріал. Зокрема, така робота проводилась у німецьких школах Кримської АРСР. 1927 рік у житті німців Криму був відзначений важливими подіями в культурному житті. У вересні 1927 р. в Окремі відбулася Всекримська конференція вчителів німецьких шкіл, де німецькі педагоги обговорювали питання викладання рідної мови. 20 вересня в Сімферополі у педагогічному інституті відбувся виступ ленинградського професора В. Жирмунського. Учений очолював етнографічну експедицію, що працювала влітку 1927 р. в німецьких колоніях Криму. У доповіді були поставлені завдання щодо організації краєзнавчої роботи в школах другого ступеня, створення гуртків історичного краєзнав-

ства, збору етнографічного матеріалу вчителями німецьких шкіл [7, арк. 60]. Роботу з етнографічного вивчення німецьких колоній узимку 1927–28 р. продовжила ленінградська дослідниця Е. Йогансон. Етнограф побувала в колоніях Кроненталь, Карамін, Цареквич, Олександрівка. Було зібрано 130 народних німецьких пісень, з них 75 записано на фонограф [8, арк. 11].

Політика коренізації стимулювала національну свідомість молоді, а це вступало в протиріччя з курсом на формування інтернаціональної спільноти. У 1920-х роках увага вчених та педагогів була також сконцентрована на філологічних дослідженнях і вивченні місцевої природи. Саме таким був характер роботи створеного в Сімферополі 1 жовтня 1925 р. Науково-дослідного інституту, в складі якого працювала біологічна, географічна та інші секції [9, 2].

Народознавчі дослідження в 1920-х роках здійснювалися членами Таврійської спілки історії, археології та етнографії (ТСІАЕ). Ця наукова установа була заснована в 1923 р. Серед її засновників був Арсеній Маркевич, який очолював роботу закладу. В статуті ТСІАЕ зазначалося, що «Таврійська спілка історії, археології та етнографії має на меті вивчення місцевої історії, старовини та побуту й поширення інтересу до нього серед місцевого населення. Найближча мета спілки полягає: а) у вивченні минулого Тавриди та Півдня Росії; б) в пошуку, обстеженні та описі письмових і матеріальних пам'яток історії, старовини краю та їх збереженні та в) у вивченні особливостей побуту народів Криму, їх культурної та національної творчості. Для досягнення зазначених цілей Таврійська спілка історії, археології та етнографії а) збирає засідання – публічні, в яких викладаються та обговорюються наукові доповіді членів Товариства... б) організуються поїздки та екскурсії в різні місцевості Криму для огляду та обстеження пам'яток старовини, а також публічні лекції, збирає з'їзди» [10, 16]. У 1925 р. до спілки було прийнято М. Грушевського, цим було вшановано плідну роботу українського вченого. У 1927–1931 рр. ТСІАЕ підготовлено й випущено чотири номери «Вісник ТСІАЕ», значна частина статей якою присвячена етнографії східних народів Криму.

Інтенсивні народознавчі дослідження здійснювали музеї. У 1925 р. в Кримській АРСР існувало 16 музеїв. Зокрема, слід виділити Східний музей в Ялті, Бахчисарайський ханський палац та краєзнавчий музей у Євпаторії [11, арк. 7]. У ханському палаці, в Музеї кримськотатарської культури працювали відділи художньо-кустарних промислів, етнографії та археології.

Плідні сходознавчі дослідження здійснював Східний музей в Ялті. Науковими пріоритетами музею були «Збір, вивчення та показ матеріалів художньо-промислового виробництва і мистецтва

південнобережних татар, а також народів Сходу, як свого часу здійснювали вплив на мистецтво кримських татар» [12, арк. 4 зв.]. Народознавчі дослідження музею концентрувалися на вивченні побуту кримських татар. Зокрема, під час етнографічних експедицій здійснювались польові нотатки, були придбані предмети матеріального побуту, «зібрана значна кількість килимів, східної зброї та предметів побуту» [13, арк. 31].

Етнографічний музей у середині 1920-х років існував також в Євпаторії. Працівники музею здійснювали етнографічне дослідження степових татар та караїмів. Річ у тім, що Євпаторія поряд із Сімферополем була центром життя караїмської громади. Згідно з переписом 1921 р. на півострові проживало 5564 караїмів [14, 10–11].

Слід зазначити, що держава з перших кроків встановлення радянської влади намагалася контролювати процеси, що відбувалися в культурі. У складі Народного комісаріату освіти (НКО) Кримської АРСР було створено спеціальний орган з охорони та вивчення пам'яток культури. На початку 1921 р. почав працювати Кримський обласний комітет у справах музеїв і охорони пам'яток мистецтва, старовини, природи та народного побуту (Крим ОХРІС).

У 1925 р. була проведена етнографічна експедиція з метою вивчення кримськотатарської культури. Польові дослідження здійснювалися на півночі, переважно в степових районах Кримської АРСР. Народознавчі дослідження очолював відомий кримськотатарський учений, директор Бахчисарайського музею Усеїн Боданінський. Були зібрані рукописи, предмети побуту та вивчалися фольклорні пам'ятки [15, арк. 14–15]. На початку 1926 р. були підведені підсумки етнографічної експедиції. У Боданінський у доповіді «Етнографічна експедиція КримЦВК для дослідження татарського народного побуту, старовини і мистецтв» проаналізував дані зібраних матеріалів з етнографії.

У 1925–1927 рр. були проведені конференції національних меншин: болгарської, вірменської та грецької. Делегати конференцій обговорювали широке коло питань, зокрема економічних перетворень за часи нової економічної політики, розподілу землі і культурних перетворень: стану освіти, використання рідної мови і народознавчих досліджень.

У травні 1930 р. відбулася I Всекримська нарада представників національних меншин, у резолюції якої були поставлені завдання проведення народознавчих досліджень. Наркомос Кримської АРСР підготував доповідь «До питання культурного будівництва серед нацмен» [16, арк. 1]. Проте пріоритети в здійсненні політики коренізації суттєво змінилися. Замість відносної свободи для національно-культурної творчості інтеліген-

